

УДК 091.31(477.87) "13/18"

Сопко О. І.

Закарпатський художній інститут,
м. Ужгород

ПАМ'ЯТКИ РУКОПИСНОГО МИСТЕЦТВА ЗАКАРПАТТЯ XIV – XIX СТОЛІТЬ

Сопко О. І. Пам'ятки рукописного мистецтва Закарпаття XIV – XIX століть. У дослідженні розгорнуто художній аналіз найвизначніших оздоблених пам'яток рукописного мистецтва Закарпаття. Виділено найважливіші етапи розвитку рукописної книги в процесі історичних реалій, за якими визначається мистецька характеристика рукописів Закарпаття. Цей аналіз проводився на основі дослідження оригінальних зразків манускриптів періоду XIV-XIX століть; звернено увагу на датовані кириличні книги, майстерність каліграфів, мініатюристів та орнаменталістів; бралися до розгляду й оригінальні самотутні зразки народних майстрів.

Ключові слова: Закарпаття, переписувачі, рукописна книга, титульний аркуш, шрифти, заставки, оздоби.

Сопко О. И. Памятки рукописного искусства Закарпаття XIV – XIX веков. В исследовании осуществлен художественный анализ орнаментальных украшений рукописного наследия Закарпаття. Выделены основные этапы развития рукописной книги в процессе исторических реалий, на основе которых определяется искусствоведческая характеристика рукописей Закарпаття. Этот анализ произведен на основе изученных оригиналов манускриптов периода XIV-XIX веков; особое внимание обращено на датированные кириллические рукописи, мастерство каллиграфов, миниатюристов и орнаменталистов; также рассматривались оригинальные образцы народных мастеров.

Ключевые слова: Закарпатье, писцы, рукописная книга, титульный лист, шрифты, заставки, украшения.

Sopko O.I. Attractions manuscripts Transcarpathia XIV – XIX centuries. Considered in the study is the artistic analysis of the outstanding decorated antiquities of the Transcarpathian manuscript art. The most important stages of the development of manuscript in the process of historical realia which help to define the artistic characteristics of the artifacts, are distinguished. The analysis is based on the research of the manuscript originals of the 14th – 19th centuries; the attention is paid to the dated Cyrillic books, to the skill of calligraphers, miniaturists and ornament painters; the original samples of the folk masters were also taken into account

Key words: Transcarpathia, copyist, manuscript, title leaf, types, headpiece, adornments.

Постановка проблеми. Рукописна спадщина Закарпаття у нашому дослідженні розглядається на тлі історичних та культурно-мистецьких процесів, поступового переходу елементів традиційної книжності від елітарних рукописів до рукописання книг народними майстрами Закарпаття в XIV – першій половині XIX століття. Історичні передумови формування мистецтва творення рукописної книги на Закарпатті проходили в синкретичній єдності розвитку цього виду графічного мистецтва із традиціями Карпатського регіону. Важливо зазначити, що генезу рукописів Закарпаття доцільно розглядати в контексті мистецтва України, що пов'язано насамперед із формуванням власних культурних особливостей та художніх принципів, які також тісно пов'язані із загальноукраїнською культурою. Історичний аналіз вказує на те, що процеси, які проходили на території Закарпаття, впливали на зміну стилістики та етнічні особливості рукописів. Такі приклади відстежуємо завдяки збереженим зразкам манускриптів XIV – XIX століть.

Мета статті проаналізувати розвиток та поширення рукописної книги на Закарпатті від XIV – початку XIX століття, який дав підставу твердити про чималу локалізацію народного рукописання серед населення. Процес дослідження рукописної спадщини викликає інтерес співвідношення загального і етноспецифічного, традиційного і нового, коли поряд із загальними рисами української рукописної книги збережені трансформовані в регіональному аспекті рукописні традиції, що сягають давніших часів. Поєднання рис готики, ренесансу й бароко з народними мистецькими смаками у змісті та оформленні кращих зразків рукописів краю. Керуючись набутими естетичними уподобаннями, майстри – книжники наслідували тенденції попередніх періодів, але разом з тим вносили нові авторські інтерпретації.

Результати дослідження. До рукописів найдавнішого «пергаментного» часу, що збереглися на Закарпатті, відносять «Ужгородський півустав», який вчені датують XIV – XV ст., і пов'язують з осередком Грушівського монастиря. О. Колесса доводив, що пергаментну книгу «Ужгородський півустав» переписано в кінці XIV ст. Кодекс написаний уставним письмом з елементами півуставу, трьома почерками. Оздоблений цей манускрипт дрібними кіноварними стовпчикоподібними ініціалами. На арк. 119 намальовано кіноварні пасхальні ключі у формі рук та календарні кола [4:266]. Таких пергаментних пам'яток збереглося дуже мало не тільки в Закарпатті, але й в Україні загалом. Вони мають величезну цінність не тільки як витвори мистецтва, але і як джерела з історії писемності.

Пергаментна книга «Мукачівський псалтир», яку науковці відносять до XV ст., відома своєю мініатюрою та записом про те, що її написано за наказом Іоана Логофета [2:59]. «Мукачівський псалтир» оздоблений мініатюрою, заставками і взористими ініціалами. Мініатюра виконана досвідченим майстром. Це лаконічна, позбавлена сторонніх аксесуарів сторінкова трифігурна композиція. Не менший інтерес становлять заставки та ініціали рукопису.

Надійшла до редакції 20.09.2013

Від початку наступного – XV ст. – у галузі книжкової справи в Україні відчутно зрушення. Пергамент рішуче замінюється новим матеріалом для письма – папером, хоча книги на цьому матеріалі писали лише в окремих випадках. Це привело до суттєвих змін у книжковій справі взагалі, зокрема, в мистецтві художнього оздоблення [2:61]. Ці зміни були зумовлені подальшим економічним та суспільно-політичним розвитком українських земель, піднесенням духовної культури. Відбулося формування центрів українського книгописання як на сході, так і на заході. Монастирі відігравали, як і в попередній період, значну культурно-освітню роль. Зокрема, на Закарпатті у XV-XVIII ст. основна частина рукописів, а пізніше друкованої богословської та світської літератури, зосереджувалась у Мукачівському монастирі.

Із XV ст. до нашого часу збереглося в Україні понад два десятки, серед них закарпатський рукопис «Королівське Євангеліє», переписане та оформлене Станіславом Граматиком 1401 року. Цей манускрипт є одним із найкращих взірців українського книжкового мистецтва. «Королівське Євангеліє» 1401 р. переписане в селі Королево (Виноградівський р-н, Закарпатська обл.) поблизу колишнього замку «Нялаб». На лицьовому боці дарчого «Королівського Євангелія» 1401 р. є записані імена власника (дарителя) рукопису Стефана Винца та його численних родичів і священника Микити, якому було подаровано цю книгу. До цього періоду належать не менш цінні рукописні пам'ятки – «Євангеліє апракос» 1422 р. та «Мукачівський літопис» 1458 р.

З появою нових осередків та переходу від пергаменту до дешевшого матеріалу – паперу відчутно зросла потреба писемної літератури, яка набувала широкого розповсюдження в народному середовищі. Значно розвинулась актова писемність, адміністративні, ділові папери [2; 63]. Кодекси, переписані на папері, стали компактнішими від пергаментних, змінився вигляд самих аркушів, використання водяних фарб надало яскравості та свіжості кольору. Відбулася зміна самого почерку за рахунок швидкості написання. Показові зміни на зламі XIV-XV ст. чітко прослідковуються в уже згадуваному «Королівському Євангелії», написаному на папері півуставним шрифтом, оздоблення виконане сильно розбавленими гуашевими фарбами, що близькі до акварелі. Поряд з архаїчними рисами літер використовуються літери з відчутними видозмінами, так звані ломбарди. Вживаються різні форми книжкових оздоб з імпровізованими орнаментальними мотивами народного мистецтва.

Зносини західних і східних слов'янських і неслов'янських народів у епоху Середньовіччя були тривкими і всебічними, а Закарпатська Русь була своєрідним містком і посередником цих зв'язків на Сході та Заході. Різноманітні зв'язки закарпатців були і з південними сусідами – Молдавією та Волощиною. Часто ці зносини сягали аж Греції та Італії [6: 20–21]. Така ситуація зумовила значний вплив європейських західних культур, а саме – грецької, німецької та італійської. Зокрема, це пов'язано із запрошенням угорськими королями майстрів та ремісників з Італії й Німеччини. Вони оселялися в містах Земплин, Гуменне, Михайлівці (су-

часна Словаччина), Ужгород, Середне, Мукачеве, Берегове, Виноградів, Королево, Хуст, Вишково, Тячів (сучасне Закарпаття), Довге Поле, Серет, Сагу Маре, Бая-Маре (сучасна Румунія). Відповідно проходили певні зміни естетичних пріоритетів і в церковному мистецтві східного обряду. Взаємозв'язок між традиційним та професійним є очевидним, коли народні майстри запозичували моделі західноєвропейських зразків і навпаки, професійні майстри зберігали традиційні форми. Такий процес тривав аж до кінця XVIII ст., його можна пов'язати із активізацією на початку XVII ст. міського цехового виробництва. Хоча на Закарпатті такі процеси проходили значно повільніше, ніж в Угорщині, Словаччині, Україні, зокрема в Галичині [7:109–110]. Проходили відповідні зміни і в розвитку книжкового мистецтва. Процес запозичування мистецьких форм у традиційному і новітньому відбився і на формуванні нової естетики оформлення рукописної книги Закарпаття XV ст.

Період початку і середини XVI ст. характерний розвитком багатовікових традицій власної культури, рукописна книга Закарпаття цього періоду піднялась на вищий щабель, творчо сприймаючи кращі риси світового мистецтва, передовсім ренесансу. З появою нових осередків книгописання формувалися і книжкові бібліотеки при монастирях та духовних центрах. Про організацію роботи скрипторію Мукачівського монастиря до початку книгодрукування на Закарпатті свідчать записи в рукописних книгах. Наприклад, у манускрипті Службовної Мінеї XVI ст. є запис Ігнатка, поповича (запис 1591 Мукачівський монастир, тепер Закарпатський краєзнавчий музей, № 2834), «...слуга поволний и работник книжний...». Визначення «роботник книжний» треба розуміти як майстер книжкової справи. Із таких записів можемо формувати відомості про переписувачів Мукачівського осередку. До нього можна віднести: Прокопія – ієрея з Мукачівщини, переписувача «Псалтиря» 1549 р. (Хиландарський монастир); Василя – поповича, ієрея переписувача «Службника» 1648 р. (ЗКМ, № 16); Павла – даскала Мукачівського, який переписав «Молитвеник» 1726 р. Місце походження – м. Сигот (Румунія) та (1–429) «Октоїх» (написаний румунською мовою); Ігнатко – попович, майстер книжкових справ, який виготовив «Службну Мінею» XVI ст. (ЗКМ, № 2834). Ще одним підтвердженням цього є запис на задньому форзаці рукописної книги Івана Югасевича «Ірмологіон» 1806 року. В ньому йдеться про те, що 1854 року цю книгу передав до Мукачівського монастиря для палітурних робіт священник церкви села Невицьке отець Михайло Бокшай. Оплата за роботу становила 48 срібних. Це незначний перелік імен, які за записами, належать до одного із найпотужніших рукописних осередків Мукачівщини.

Із закарпатських пам'яток XVI ст. заслуговує на увагу «Євангеліє» середини XVI ст. (бібліотека Ужгородського університету, № 738). В оздобленні використано надзвичайно красиві плетінчасті заставки прямокутної форми, рослинні обрамлення, зображення євангелістів, красиві ініціальні літери, які вживаються разом з орнаментикою ренесансного стилю. До цього періоду належать не менш цінні рукописи: «Ужгородська празнична Мінея» XV-XVI ст., «Мінея»

1500, 1556 років (бібліотека Ужгородського університету, № 2-Д), «Поляно-Кобилецька тріодь» 1561 року, «Герляхівський толковий Апостол» кінця XVI ст., «Тереблянський пролог» XVI ст., а також «Псалтир» 1549 року, який зберігається у Хіландарському монастирі (Греція).

У цих манускриптах переважає новий ренесансний стиль у мініатюрі та орнаментиці. Насамперед, це – рослинне обрамлення початкових аркушів, рідше – мініатюр. Ця особливість оздоблення виражена в поєднанні плетінчастої орнаментики XV ст. із рослинними мотивами обрамлення, характерними для готичного періоду. З часом вона набула нової якості, і в середині XVI ст. поступово утворилося оздоблення з іншими стильовими принципами, в яких мирно співіснували плетінчасті, геометричні та тератологічні узорі. Вони були поширені в першій половині XVI ст. у таких регіонах України, як Волинь, Галичина (Львівський, Перемишльський осередки), Київщина [2:76]. Відбувся ще один важливий момент в оздобленні рукописних книг цього періоду – звернення переписувачів до джерел народної творчості. Виконання мініатюр набуло характерних рис, притаманних місцевому іконопису, завдяки чому збереглася стильова індивідуальність місцевих осередків.

Через брак власної друкарні книжні потреби Закарпаття задовольнялись переписуванням уже існуючих рукописних взірців, а також ввезенням великої кількості книг із Заходу та Сходу, зокрема з Європи, України та Росії. Для забезпечення основними, потрібними для відправ текстами більшість церков усіх регіонів України, включно з тими, де не було кирилических друкарень – Закарпаття, Буковина, Слобожанщина, Холмщина – друкували церковні книги в кількох друкарських осередках. Як показали статистичні дослідження примірників із записами, православні й греко-католицькі церкви в Україні користувалися переважно книжками українських друкарень: Лавра, братство, Сльозка, Чернігів, Унів, Почаїв; видання з-поза України – Вільнюс, Москва – становили незначний відсоток. При цьому деякі книги, видані в Україні, використовувалися в Білорусії, Росії, Молдові, Болгарії, Сербії.

Після появи друкарства рукописна справа не припинялася, а, навпаки, значно поживилася за період кінця XVI – початку XVII ст. Через несприятливі історичні умови не друкувалися твори світської літератури, книги літургійного призначення, пізно було освоєно друкування нотних книжок – Ірмологіонів, відповідно друкованих книг не вистачало. У зв'язку з цим збільшилася кількість рукописних осередків, у тому числі і локальних, наприклад, у західному регіоні України – Стрий, Дрогобич, Городок, Судова Вишня. Набуває нової мистецької якості художнє оформлення книги. Особливо відзначається орнаментальна оздоба рукописів. Розвивається такий вид орнаментики як традиційні плетінчасті композиції та тератологічні мотиви. Особливого поширення досягла рукописна рослинна орнаментика, яка стає панівною. Мініатюра набуває вигляду сюжетних «гравюрних» зображень, поширюються й розвиваються фронтиспісні зображення та текстова ілюстрація.

До кінця XVIII – середини XIX ст. навіть попри велику авторитетність друкованої книги, яка коштувала дорожче, рукописна книга і світського, і, особливо, літургійного характеру користувалася попитом у краї. Однак та кількість друкованих літургійних книг, яка завозилася для закарпатських церков, не могла задовольнити потреби пастви. Закарпатські рукописи продовжували розвиватися у взаємозв'язку традиційних та новітніх художніх форм, які виникали в процесі переписування із вже друкованих взірців книг, завезених на закарпатські землі. Такий спосіб переписування книг тривав упродовж XVII-XVIII ст. та першої половини XIX століття, аж до появи друкарської справи на Закарпатті. У процесі переписування та запозичення із друкованих книг змінювалися стильові особливості, які характеризувалися більш спрощеними схемами оздоблення рукописів. Розширюється середовище рукописних майстрів-аматорів, які переписували й оформляли книги як уміли.

Переписувались і розповсюджувались найрізноманітніші рукописи: медичні та господарські порадики і календарі, літературні твори і літописи, збірки народних пісень і церковних піснеспівів, історичні, науково-популярні твори і т. ін. Поза чисто релігійними потребами в богослужбовій літературі, молитовників і популярних богословських творів, які виконували й національно-культурні завдання, церковнослов'янські книги зберігали певну позитивну роль на Закарпатті, в Галичині й на Буковині – вони були як протидія мадяризації, колонізації та румунізації.

Місцева церковна влада на Закарпатті добивалася заснування власної друкарні, книжкова продукція якої цілком узгоджувалась би з вивченням католицької віри. У лютому 1770 року імператриця Марія-Терезія видає декрет на дозвіл видавати кирилическі книги в Австрії віденському друкареві Осипові Курцбеку для обслуговування сербів, румунів та закарпатських українців. Після прийняття 1656 року Ужгородської унії Мукачівський монастир був певний час резиденцією уніатської єпархії, аж до 1772 року. Як бачимо, попри всю неоднорозність оцінки характеру просвітницьких заходів австрійського уряду, можна говорити про об'єктивне сприяння піднесенню загальноосвітнього рівня і національної самосвідомості закарпатських русинів. Розвиваючи своє духовне життя, закарпатці синтезували культурні надбання багатьох сусідніх народів, здобуваючи освіту в навчальних закладах Сходу й Заходу. Але його основою завжди залишалася давньоруська культура.

Пожвавлення духовних зв'язків Закарпаття з Україною та Росією помітно впливало на формування крайової української інтелігенції. Зростає зацікавлення історією свого народу, місцем Закарпаття в загальнослов'янському історичному процесі. Це підтверджують праці історичного та літературного змісту, що надходили з України та Росії, наприклад «Синописис», який виданий у Києво-Печерській лаврі і слугував підручником із вітчизняної історії. Широкого розповсюдження на Закарпатті набули у XVII-XVIII ст. наступні популярні твори: полемічні твори Лазаря Барановича «Меч духовный», виданий у Києві у 1666 і 1776 рр., Інокентія Гізеля «Мир с богом чоловіку», ви-

даний у Києві 1661 р., Іоанікія Галятовського «Ключ разумения», виданий у Києві 1659 р., у Львові 1663 та 1665 рр., твір «Небо новое», виданий у Києві 1665 р., твір «Месия правдивый», виданий у Києві 1669 р., та ін. Деякі із вищевказаних популярних творів, скажімо, великий збірник проповідей чи «казань» «Ключ разуміння» та не менш поширена праця К. Транквіліона-Ставровецького «Перло Многоценное», стали взірцями для наслідування гуманістичних тенденцій, які утверджувалися в літературі, мистецтві, філософії на землях Західної України, зокрема на Закарпатті. Вони знайшли в рукописній формі нове художнє вираження гуманістичної філософії, яка розглядає людину передусім у її земному призначенні.

Поява друкованої книги стала своєрідним каталізатором подальшого розвитку рукописного книгописання. Свідченням цьому є низка манускриптів з новим мистецьким оздобленням та активним розвитком основних компонентів рукопису: письма, декоративних прикрас, мініатюри, сюжетних зображень. Важливим в оформленні манускриптів XVII століття стало засвоєння реалістичних засад культури Ренесансу, завдяки яким українська рукописна книга отримала нову мистецьку якість [2:89]. На Закарпатті цей період рукописання відзначився цілою низкою прекрасних книг – це манускрипт Мафтея Мигалевича, ієрея Колодницького «Службеник з молитовником», переписаний 1652 року (АРХ–8437, ЗКМ), «Євангеліє» (И–439, ЗКМ), переписане дяком Василем Горянським, «Мінея» (И–472, ЗКМ), переписана ієреєм Васи́лиєм (Нанкувским) у Малій Копані, «Апостол» (И–432, ЗКМ), переписаний Мигалем дяком Галаси, «Тріодь пісенна», переписана ієреєм Козьмою у 1676-1678 рр. (I-436, ЗКМ) [19; 52-62]. Цікавий своєю невибагливістю, але по-народному барвистою орнаментикою, багатьма простуватими мініатюрами, виконаними жваво і безпосередньо, приваблює «Анфологійон» першої пол. XVII ст. (ЛНБ, НБ, № 41), переписаний у селі Ясиня (тепер Рахівський р-н, Закарпатська обл.) дяком Яковом Дяченком.

У 70-х роках XVIII ст. на Закарпатті за сприяння єпископа А. Бачинського було проведено шкільну реформу. Наявність шкіл і писемність населення викликали підвищений попит на книгу. В навколишніх землях друкування у XVII і особливо у XVIII ст. набуло значного поширення. А книжні потреби в Закарпатті задовольнялись переписуванням уже існуючих рукописних зразків. Єпископ Андрій Бачинський заснував єпархіальну бібліотеку, яку перевіз до Ужгорода, зібрав дев'ять тисяч книг, а згодом, 1804 року, видав п'ятитомну Біблію. Пізніше бібліотека Бачинського була доповнена давніми і новішими книгами, серед яких унікальні рукописні пам'ятки Закарпаття, що складають тепер основу фонду давньої літератури наукової бібліотеки Ужгородського національного університету.

Оскільки українська друкована книга мала замінити в богослужбовому вжитку рукописну, вона перейняла від неї обриси літер, засади поділу тексту на розділи, підрозділи та рубрики, форму заголовків. У той же час від самого початку друкована книга мала багато такого, чого не було в давній рукописній книзі і

що пізнішими рукописами було запозичено саме з друкованої книги [2, с. 89]. Цю характерну особливість бачимо в манускриптах Закарпаття XVII-XVIII ст. – початку XIX ст., коли майстри рукописів почали приділяти більшу увагу загальному художньому образу книги. Орнаментика набувала надзвичайного багатства форм, нових композиційних рішень та стилістики. Дальших видозмін зазнала традиційна плетінка, своїми візерунками стала ближчою до плетива зі шкіри, лози, соломи, полотняного переплетення ниток у тканині. Вигадливі елементи стрічкового плетива ефектно розфарбовувалися вишневими, синьо-голубими, малиновими, смарагдовими кольорами, а також підсилювалися блиском золота. Хоча декоративні прикраси різних форм і стилів мирно співіснували, все-таки провідну роль у цьому ансамблі відігравав рослинний орнамент. Його використовували в облямуванні сторінок і мініатюр, ініціальних літерах, заставках, про що свідчить певний вплив друкованої української книги. Поширення рослинного орнаменту та реалістичних мотивів того часу пояснюється гуманістичними зрушеннями, заглибленням у народні джерела [2:98].

Друга половина XVII ст. означила суттєві зміни в мистецтві рукописної книги, що проходили під значним впливом друкованої книги. В оформленні рукописів цього періоду з'являються сюжетні текстові ілюстрації у вигляді графічного штрихового малюнка (вплив гравюри). Приділяється більша увага мініатюрі, сюжетним фронтисписним та текстовим ілюстраціям. У рукописному мистецтві зародилися нові тематичні жанри – побутовий та історичний. Багатими на ілюстрації, здебільшого штрихові чорно-білі, були Ірмологіони (збірники церковних співів). Часто переписувачі-художники доповнювали відомі євангелістські сюжети мотивами побутових реалій, міських та сільських краєвидів [8:61].

Тематика закарпатських рукописів стала набувати широкого репертуару. Заможні церковні громади замовляли доступнішу – рукописну книгу. Найчастіше користувалися тою літературою, якою послуговувалися під час літургії. Після ширшого впровадження друкованої книги спостерігається процес наслідування та запозичення елементів або структурних частин стародруків рукописними майстрами. Ця традиція закріпилася особливо на закарпатських землях аж до появи друкарства у середині XIX століття. Переписуючи тексти, майстри намагалися повністю відтворити сторінку оригіналу, включаючи вступні та кінцеві статті, або зробити спуски в кінці розділу. Часто переписувачі-аматори намагалися, в міру своїх можливостей, повторити художнє оформлення, спрощуючи орнаментальні оздобы, або виконати більш спрощені запозичення, легкі для виконання. У період XVII-XVIII ст. на Закарпатті спостерігається значне поживлення та поширення рукописання народними переписувачами, залучення до галузі книжкового оздоблення майстрів-аматорів, які створили власну аматорську рукописну орнаментіку. Її можна умовно поділити на два види. Перший вид – оригінальна орнаментіка, яка передбачає інтерпретацію елементів народного мистецтва. У творах цих майстрів є стилізовані елементи народного приклад-

ного мистецтва, адаптовані у графічне оздоблення книги. Другий вид полягав у відтворенні у книжкових оздобленнях різних фрагментів декоративно-прикладного та житкового мистецтва без особливих змін.

У другій половині XVII, XVIII ст. і навіть на початку XIX ст. велика частина художньої та наукової літератури опинилася за межами друкарства, але потреба на неї зростала. Твори красного письменства – прозові, віршовані, драматичні, праці з географії, ботаніки, наукової і народної медицини, господарські порадики – здебільшого виконувалися в рукописах. У другій половині XVIII–XIX ст. на Закарпатті переписувачами рукописних книг були мандрівні або сільські дяки. Служили вони учителями, переписувачами церковних книг, збірників та приватних паперів, писали книги релігійного, світського та напівсвітського змісту. Особливо це характерно для Ірмологіонів – нотних збірників, у яких писалися не тільки обрядово-церковні пісні, а й світські. Їх оздоблювали орнаментикою та ілюстрували малюнками побутово-портретних сюжетів, виконаних у реалістичному дусі. Обкладинки та титульні аркуші оздоблювали орнаментикою зі шрифтовими написами, а також віньєтками та алегоричними малюнками на окремих сторінках. Часто гравюри перероблялися, але сам факт звернення до найкращих взірців українського мистецтва того часу заслуговує на увагу. До таких співців початку XIX ст. зараховують гашинського півце-учителя і дяка Івана Ріпу (1764–1851) та півце-учителя села Руська Мокра Михайла Бистра. Проте найвідомішим співцем-переписувачем на Закарпатті середини XVIII – поч. XIX ст. був Іван Югасевич (1741–1814), півце-учитель села Невицьке.

Висновки. Пам'ятки свідчать, що на Закарпатті працювали майстри, які не тільки підтримували багаті традиції української рукописної творчості, переписуючи книги, а й вносили свою частку в її розвиток. Існувала група майстрів-аматорів, яка сміливо йшла на порушення усталених канонів, відтворювала навколишню дійсність в оформленні рукописних книг, що зближувало їх з народною творчістю. Проаналізувавши мистецьку характеристику рукописної книги Закарпаття на тих взірцях, у яких, на наш погляд, є найбільші показові видозміни у стилях, ми дійшли висновку, що найхарактерніші риси книжкової графіки в рукописах Закарпаття проявилися в історичний відрізок середини XVIII – початку XIX ст., коли в краї не тільки поширювалося, а й розвивалося рукописне мистецтво від індивідуальних переписувачів до народних майстрів. Творчість індивідуальних переписувачів вирізняється багатством стилевих проявів у письмі, мініатюрах, оздобах, а конструкція книги має запозичення від друкованої. Рукописи народних майстрів побудовано за спрощеними схемами книжкової структури, письма, оздоб. Вони характеризуються багатонаціональними впливами та етнографічними особливостями краю, про що свідчать каліграфія та орнаментальні оздоби.

Література:

1. Данилюк Д. Історична наука на Закарпатті / Д. Данилюк. – Ужгород, 1999. – 345 с.
2. Запаско Я. Українська рукописна книга / Я. Запаско. – Львів: Світ, 1995. – 480 с.
3. Збірник Львівської Ставропігії. Минуле і сучасне: студії, замітки, матеріали / під ред. К. Студинського. – Львів, 1921. – Т. 1. – С. 325.
4. Колесса О. Ужгородський полуустав у пергаментовій рукописі XIV в. / О. Колесса. – Львів, 1925
5. Микитась В. Давні книги Закарпатського державного краєзнавчого музею: опис і каталог / В. Микитась. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1964. – 84 с.
6. Нариси історії Закарпаття / ред. І. Гранчак [та ін.]. – Ужгород, 1993. – Т. 1. – 436 с.
7. Пекар А. В. Нариси історії церкви Закарпаття / А. Пекар. – Рим; Львів, 1997. – Т. 1. 11. – 374 с.
8. Сак Ю. *Historia sagrato-rutenorum* Михайла Лучкая (1789–1843). Продовження другого тому з попереднього номера НЗ МУК: історія культури першоджерела / Ю. Сак // Науковий збірник музею української культури у Свиднику. – Пряшів: Братисл. словац. пед. вид-во, 1986. – Вип. 14. – С. 93–259.
9. Стасенко В. Христос і Богородиця у дереворізах кирилических книг Галичини XVII століття: особливості розробки та інтерпретації образу: [монографія] / В. Стасенко; передм. Я. Запаско. – К.: Поліграфкнига, 2003. – 336 с.
10. Украинские книги кирилловской печати XVI–XVIII вв. Каталог изданий / сост.: А. Гусева, Т. Каменева, И. Полонская; научн. ред. А. Сидоров // Государственная библиотека СССР имени В.И. Ленина, 1981. – Вып. II. – Т. I. – 74 с.